

קודש על חול

מיכל גלטר. שטריימל בדינגוף: חצרות חסידיות והמרחב הדתי בתל אביב 1940-1965. ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, 2023.
420 עמודים.

כ ל היסטוריה היא היסטוריה לשעתה. היסטוריה – האופן שבו מספרים את ההיסטוריה, כלומר את מה שקרה "באמת" – היא תלויה מקום, זמן ונקודת מבט. מעבר לעובדות הקשיחות (יום לידתו של נפוליאון, מחיר הלחם האחיד בישראל ב־15 באוגוסט 1987), חיבור העובדות לכלל מסכת סיפורית – הנרטיב המפורסם שאי אפשר בלתי – הוא פונקציה של נקודת מבט, של החלטות מה חשוב ומעניין יותר ומה פחות, מה הסיבה ומה התוצאה, מה משרת את התְּזָה ומה לא. מכאן שההיסטוריה (במובנה כסיפורה של ההיסטוריה) נכתבת בכל פעם מחדש, מציעה נקודות מבט חדשות, חושפת חומרים חדשים, וודאי מייצגת העדפות רעיוניות ואידיאולוגיות של ההיסטוריונים בני הדור: גם ההיסטוריה הנכתבת היא עניין של אופנה אינטלקטואלית.

אך מעבר להיסטוריה לשעתה יש ערך רב להיסטוריה בשעתה: היסטוריה שנכתבת בשעה שזקקים לה, במובן זה שהיא תוספת משמעותית לשיח הציבורי המתנהל בסוגיות שונות בזמן כתיבתה. ובמיוחד, להיסטוריה בשעתה חשיבות בגלל האופן שבו היא שופכת אור על אמיתות שהתאבנו לכלל קלישאות בדיון הציבורי: קלישאות במובן של אמיתות

שמחזורן בשיח הציבורי הוא ההוכחה לאמיתותן. דומה הדבר לידוענים, המפורסמים בזכות זה שהם מפורסמים.

ספרה של מיכל גלטר, **שטריימל בדיזנגוף: חצרות חסידיות והמרחב הדתי בתל אביב 1940-1965**, שהוא עיבוד של עבודת הדוקטורט שכתבה, הוא דוגמה מובהקת להיסטוריה בשעתה. בליבת הדיון נמצאות החצרות החסידיות שהתיישבו בתל אביב החל משלהי שנות ה־30, ובעיקר אחרי השואה, ותרומתן לחיי העיר ולדמותה, עד היעלמותן ההדרגתית מהעיר בשנות ה־60 בעקבות מעבר רובן לבני ברק. מעבר לשאלה המרתקת מדוע בחרו אדמו"רים לשקם את חצרותיהם דווקא בתל אביב, ומהן הנסיבות שאפשרו את שיקומן בעיר הגדולה, הספר הכתוב היטב ממִּפְּה ומנתח באופן משכנע את מקומה ושילובה של החברה החסידית בתל אביב, ומציע תובנות חשובות להבנת הדינמיקה של הממשק בין החברה החסידית/חרדית/דתית בתל אביב לעיר העברית הראשונה, שנעשתה לעיר ללא הפסקה. מעלתו של הספר באופן שהמחברת עושה שימוש מושכל במקורות ארכיוניים, במאמרים פובליציסטיים, בדיווחים בעיתונות ובספרות המחקרית, ובאמצעותו מציגה תמונה פנורמית של מפגשים מסוגים שונים במרחב החיים המשותפים בעיר ועל ציר הזמן.

הספר כולל ארבעה שערים. הראשון – "העיר תל אביב: מרכז עברי מתחדש ומרכז חסידי משתקם" – נפתח לדיון בהקשרים שונים של שיקום החצרות החסידיות בתל אביב לאחר החורבן באירופה. הפרק הראשון עוסק ביחסים בין אגודת ישראל והתנועה הציונית, וכן בהגותם של אדמו"רים העתידים להתיישב בעיר העברית הראשונה ובאופן שראו את אפשרות קיומו של עולם חרדי, שדוחה עקרונית את חזון הגאולה הציונית, במסגרת חידוש החיים הלאומיים בארץ־ישראל. הפרק השני מפרט את תולדות החצרות החסידיות שהתיישבו בעיר, דן בהיסטוריה של הגעתן, וממִּפְּה את ההיבט הגיאוגרפי של נוכחותן במרחב העירוני. הפרק השלישי שופך אור על הסיבות לבחירה של אדמו"רים ושל חסידים להתיישב בתל אביב, ומספק נקודת מבט השוואתית על דפוסי ההתיישבות החסידית בעיר לעומת התיישבות בערים אחרות.

השער השני עוסק בממשק הפוליטי והכלכלי של המפגש בין העולם החסידי/חרדי בתל אביב לעיר שהוא חלק ממנה. הפרק הרביעי בשער זה עוסק בבחירות העירוניות, הפרק החמישי – במועצה הדתית, הפרק השישי – בשבת בעיר, והשביעי – במערך הפְּשֵׁרוֹת בעיר. הפרק השמיני עוסק בעזרה ההדדית ובדפוסי התעסוקה של החסידים בעיר.

גם השער השלישי עוסק במפגש בין העולם החסידי לתל אביב, ומתמקד בהיבטים החינוכיים-תרבותיים-חברתיים של חיי הקהילה החסידית בתל אביב (שמאז 1950 נקראת תל אביב-יפו). בפרק התשיעי מתייחסת גלטר בהרחבה למערכת החינוך החרדי בעיר שהחינוך העברי היה עמוד מרכזי בתפקודה ובדימוי שלה כעיר עברית. הפרק העשירי דן בשיבות החסידיות בעיר, ובפרק האחד עשר נוגעת המחברת בהיבטים של נראות חסידית בעיר, כפי שבאו לידי ביטוי בחגים ובאירועים בולטים בלוח השנה היהודי. בסוף הפרק היא מביאה דיון קצר בעניין חוף הים, שבמידה רבה היה לתמצית ההווה החדשה המתעצבת בתל אביב, אך היה לצנינים בקרב רבנים ואזרחים שומרי מסורת, שראו בו מקום של פריצות ושל חרפה לאומית בגלל חילול השבת ובשל הנורמות התרבותיות הנהוגות בו.

השער הרביעי מתמקד בדעיכת העולם החסידי/חרדי בתל אביב כתוצאה מנטישת החצרות החסידיות את העיר ומעברן בעיקר לבני ברק. כותרת הפרק השנים עשר היא: "איינס און זעכציק: קו 61". קו 61 של חברת דן, המחבר את תל אביב עם רמת גן, נחנך בנובמבר 1949. בראשית ינואר 1950 נפל דבר: חברת דן ומועצת עיריית בני ברק הגיעו להסכמה על הארכת הקו כך שייגיע גם לבני ברק. קו 61 קישר בין המרכז החסידי הישן בתל אביב למרכז החדש הצומח בבני ברק. יש אולי מן האירוניה בכך שעוד בשנות ה-60 הסתיים מסלול קו 61 שיצא מתל אביב בשני יעדים שונים: בני ברק, ורמת יצחק ברמת גן. הגירת החסידים מתל אביב לבני ברק הייתה חלק מגל רחב יותר של הגירה מתל אביב: זוגות צעירים חילונים שביקשו לשפר את תנאי חייהם עזבו גם הם את העיר, בעיקר לחולון ולרמת גן. בדירות שהתפנו התמקמו משרדים. עם מעברן של חצרות ושל חסידים לבני ברק דעכה תל אביב החסידית, שבתקופת הזוהר שלה הייתה העיר העברית הראשונה לעיר השנייה בישראל מבחינת מספר המצביעים בה לאגודת ישראל.

המחקר ההיסטורי המוקפד ועתיר התובנות הסוציולוגיות שמציעה מיכל גלטר בספרה נותן מענה ראוי ומאיר עיניים לגירעון המחקרי העצום בנושא החברה הדתית בתל אביב. ההתעלמות של המחקר מהחברה הדתית בתל אביב מייצגת הטיה מובנית ומובנת: מרבית חוקריה של ההיסטוריה של תל אביב בעשורים האחרונים זרים למגזר הדתי-לאומי, ודאי למגזר החרדי-חסידי, ולכן התמקד המחקר בנושאי יחסי דת ועיר כמעט לחלוטין ביחסי הגומלין בין החברה הדתית והעיר(ייה) ובעיסוק בקונפליקטים שהתגלעו בנוגע לשמירת השבת ולפוליטיקה של עיצוב, שמירה והתפוררות של הסטטוס קוו בעיר.

אך להתעלמות ממקומה של החברה הדתית ומיצירתו ועיצובו של מרחב דתי בתל אביב יש היבט נוסף שאין להתעלם ממנו. המחברת מציינת בצדק כי התעלמות זאת מבטאת את העובדה שהדיון בחברה החסידית בפרט ובזו הדתית בכלל בתל אביב, כחלק מההיסטוריה העירונית, אינו עולה בקנה אחד עם המיתוס שנבנה סביב העיר בעשורים האחרונים: בתפיסתה המיתית כ"מדינת תל אביב", תל אביב היא התגלמות ישראל החילונית, הניצבת כמבצר אל מול גלי ההדתה והחושך, הריאקציה והפרימיטיביות, המאיימים על מדינת ישראל שהוכרזה במוזיאון תל אביב בערב שבת, ה באייר תש"ח. התפיסה כי תל אביב היא עיר חילונית במהותה ספוגה בתפיסות טלאולוגיות של ההיסטוריה של העיר, הרואות בחילוניתה את ייעודה, או בניסוח עכשווי – את ה-DNA שלה. אלא שתפיסות מהותניות וטלאולוגיות של תל אביב כעיר חילונית – שהן היבט של סדר יום אידיאולוגי-פוליטי עכשווי – מציגות תמונה שהיא פשטנית במקרה הטוב, ומטעה במקרה הפחות טוב. העובדות מלמדות שמייסדי תל אביב הקפידו על שמירת שבת במרחב הציבורי בעיר העברית. כך למשל, מאיר דיזנגוף כתב בזכות שמירת השבת בעיר, ואף לביאליק היה מה לומר בנושא. ברור שבעבר לא הייתה תל אביב חילונית, וכי רק בעשורים האחרונים נעשתה חילונית יותר, הן מבחינת הרכב האוכלוסייה הן מבחינת דפוסי החיים בעיר – גם בגלל נטישת החסידים את העיר. בספרה מראה מיכל גלטר כי לא רק שתל אביב הייתה עיר רבגונית עם חברה דתית תוססת, אלא גם שימשה, אף כי לתקופה בלבד, מרכז פעיל של עולם החסידות בישראל.

ב-2009, לרגל חגיגות ה-100 לייסודה של תל אביב, הוציא **הארץ** מוסף מיוחד שבו "מאה מושגים על תל אביב מ-א ועד ת". אף לא אחד ממושגים אלו התייחס להיבט כלשהו של חיי הדת ושל הדתיים בתל אביב. ההדרה הייתה כמעט מוחלטת. אפילו בית הכנסת הגדול ברחוב אלנבי לא זכה לערך נפרד משל עצמו, ונאלץ להסתפק באזכורו בצילום של המבנה בלבד. לעומת זאת, מוסף מיוחד של העיתון החרדי **המודיע** שהוקדש ל"תל אביב של מעלה" סיפר את סיפורה של תל אביב מנקודת מבט חרדית, וזאת כמחווה "לחיי התורה, היראה והחסידות שפיכו בעוז בעיר הגדולה". שני המוספים התייחסו לשני יקומים מקבילים, בהבדל משמעותי אחד: העיר החילונית למהדרין שחגג **הארץ**, היא היום הגרסה הרשמית של העיר כפי שהיא מנוסחת בפי דובריה, ראשיה והמבקשים לעמוד בראשה. "תל אביב של מעלה" שנסקרה **בהמודיע** הייתה מסע נוסטלגי במנהרת הזמן לרבדים היסטוריים שהם בבחינת פרק עלום בעברה של העיר העברית הראשונה עבור מרבית החוגגים את החילוניות כמהותה של העיר ללא הפסקה.

ברמה אחת, ספרה של מיכל גלטר הוא מחקר היסטורי פורץ דרך, שמציע תובנות חדשות על ההיסטוריה החברתית והתרבותית של החברה החסידית והחרדית, ובמובן זה הוא מהווה תרומה סגולית לחקר החברה הדתית בישראל. ברמה אחרת, **שטריימל בדיזנגוף**, כפי שמעיד השם הפרובוקטיבי משהו, מאתגר קלישאות שנעשו חלק בלתי־נפרד של השיח העכשווי של "מדינת תל אביב" כמיתוס של התרבות הפופולרית. במובן זה הספר אינו רק מחקר היסטורי עשוי היטב, אלא גם היסטוריה בשעתה, שמאפשרת להתבונן אל מעבר למסך הקלישאות העוטה את "מדינת תל אביב" כאוסף של תפיסות מהותניות וטלאולוגיות של תל אביב כעיר חילונית.

פרופ' מעוז עזריהו, ראש מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה.

דוא"ל: maoz.azaryahu@gmail.com